

ביאורים

החבר מנסח את עיקרי האמונה העומדים ביסוד ההשקפה של השגחת ה', אותה תיאר באריכות. העיקר הראשון: הכרה במציאות ה' שיש לו חכמה ורצון, ושברא עולם בעל סדר ושלמות. האמונה הזו מתיישבת בלב האדם על ידי התבוננות בבריאה, התבוננות המותירה רושם עמוק בנפשו. באופן כזה, גם אם יתגלו לאדם חסרונות בבריאה לפי דעתו, הוא יתלה אותם בקוצר הבנתו ולא במיעוט יכולתו של הבורא.

העיקר השני: הכרה בחוקי הטבע המשמשים אמצעים שדרכם ה' משגיח על העולם. לחוקי הטבע אין בחירה ומחשבה עצמית, והם פועלים מאליהם ככלי ביד האומן. החבר מדגים זאת באופן יצירת האדם לכל אורך ההיסטוריה האנושית; החל ביצירה הראשונית של האדם על ידי עפר וכלה ביצירה המתמשכת לכל הדורות על ידי הפריה, ובהתפתחותו על ידי כוחות הגוף הטמונים בו.

העיקר השלישי: הכרה בטוב ה' המעניק לכל נברא את השלמות המרבית המתאימה לו. דרגת החיים של כל נברא תלויה באיכות החומר שלו, כך שמתן הצורה איננו שרירותי אלא בעל התאמה מדויקת.

העיקר הרביעי: קיים מדרג איכותי בבריאה, מבחינה גשמית ורוחנית. את הדירוג הגשמי מציין טולם ה'דצמ"מ' (דומם, צומח, חי, מדבר) שמתאר את מידת השכלול והפיתוח של כוחות החיים. הדירוג הרוחני הוא ביחס בין עם ישראל לשאר האומות.

למצוות יש פעולה סגולית, שמרוממות את נפש האדם למעלת המלאכים, ומכשירות אותה לנבואה, דבר שהלימוד השכלי לא מסוגל לחולל. כיון שהמצוות ניתנו רק לעם ישראל, טבועה בו מעלה שמבדילה אותו משאר העמים. גם יהודי חוטא נעלה יותר מגוי משכיל ומוסרי, כיוון שהמצוות המעטות שקיים הותירו רושם בנפשו והשתוקקות פנימית לדבקות בה'. המצוות שניתנו דווקא לישראל מעידים על הכוח הטמון בהם, ולכן למרות שהמצוות הן עול על האדם, גם החוטא לא מוכן לוותר על יהדותו.

הרחבות

התורה והמצוות - זכות לישראל

ואף על פי שמריו בלבב אותה עליו והפסידה, ישארו לו ממנה רשמים. ריה"ל טוען שאף ליהודי חוטא, יש מעלה על פני הגוי, וזאת מכוח הרשמים הגדולים שהתורה שלמד השאירה אצלו.

המהר"ל מבאר גם הוא את מעלתן של ישראל "ועל זה אמר רבי חנניא [אבות ו, יא] דבריו כי רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל, ולפיכך הרבה להם מצוות הרבה, והם מוכנים אל מצוות הרבה מאוד. וזהו זכות ישראל כאשר יש להם מצוות הרבה ביותר, ולכך שכרם גדול יותר" [תפארת ישראל ה]. מדברי המהר"ל עולה שמעלתן של ישראל נובעת מההכנה הנפשית שהקב"ה טבע בנפשם לקיים את כל תרי"ג המצוות. לעומתם, לגויים אין את התכונות האלו כיוון שלא נצטוו בתורה.

וממשיך המהר"ל: "ואל יקשה לך סוף סוף יהיה שכרם יוצא בהפסדם, שאם לא יקיים רוב התורה יהיה רשע. זה אינו, דסוף סוף מרוויח בזה על ידי שיש לו הכנה אל התורה שיש בה מצוות הרבה. כי הדבר הזה שאפשר שיקיים המצוות או לא יקיים - דבר זה הוא שקול, כי אולי יזכה ויקיים המצוות. וכיון שהדבר הוא שקול, דבר זה מכריע מה שהוא מוכן אל תורה של ריבוי מצוות, ודבר זה הוא זכות גדול מאוד". היינו, אין לטעון שבגלל ריבוי המצוות יהיה קשה לקיימן, ועל כן אין זו זכות לישראל, שכן הסיכוי שיקיימו את התורה שווה לסיכוי שיעברו עליה, והמעלה שהאדם זוכה בה בעקבות ריבוי המצוות מכריעה לכך שריבוי המצוות הוא זכות לישראל.

שאלות לדין

"מה שיש לו השגה והרגשה ותחושה יותר גבוה מאשר אין לו זה" מדוע מי שיש לו הרגשה יותר גבוה ממני שאין לו? מה זה אומר עלינו ועל החיים שלנו?

מה הקשר בין קיום מצוות התורה למלאכות? ומה בין זה לבין התשוקה לתורת ה'?

לעילוי נשמת צבי נחמיה בן ר' שלמה זלמן אהרון

תחלת ההקדמות אשר בהן קיים הדעה הזאת, ההודאה בסבה הראשונה, ושהוא פועל חכם, אין במעשיו הבל, אלא פלם בחכמה וסדר, לא יפגמם קלקול. וכבר התישב זה בנפשות מהבחינה רב הבריאה, ומה שהשתרש ממנה בנפש המתבונן, עד שהגיעה לו האמונה שאין במעשיו פגם, ואם יראה לו במעט מהם פגם, לא תפגם אמונתו בזה, אלא ייחסהו אל סכלות נפשו ומיעוט השגתו.

וההקדמה השנייה, ההודאה בסבות אמצעיות. אבל אינן פועלות, אלא הן סבות על דרך החקר, או על דרך הפלים, כי הנה שקבת הזרע והדם חמור לאדם, ואיברי הרבייה מתבררים בין שניהם, והרוחות והפחות פלים משמשים ברצון ה', ותשלם צורתו ותארו וגדולו והזנתו. אפלו בדבר הנברא יש אשר צריך בו לסבה אמצעית, כעפר אשר היה חמור אדם. ולפיכך אי אפשר שלא להודות בסבות האמצעיות.

וההקדמה השלישית, שה' נותן לכל חמור הטובה שבצורות שאפשר לו לקבל והמתקנת שבהם, ושהוא יתעלה מיטיב, לא ימנע חסדו וחכמתו והנהגתו מדבר, וישחכמתו בפרעוש וביציאות, למשל, אינה פחותה מחכמתו בסדור הגלגלים, אך התחלפות הדברים מחמת חמירותם. ואין לה לומר: למה לא בראני מלאך? כמו שאין לתולעת לומר: למה לא בראני אדם?

וההקדמה הרביעית, ההודאה כי למציאות מדרגות, עליונות ותחתונות, וכי מה שיש לו השגה והרגשה ותחושה יותר גבוה מאשר אין לו זה, לקרבתו למדרגת הסבה הראשונה, אשר היא שכל בעצמותה, וכי הפחות שבצמח יותר גבוה במדרגה מן הנכבד שבמחצבים, והפחות שבבהמה יותר גבוה במדרגה מן הנכבד שבצמחים, והפחות שבאדם יותר גבוה במדרגה מן הנכבד שבבהמה. וכן הפחות שבבעלי תורת ה' יותר גבוה במדרגה מן הנכבד שבחסרי התורה, כי התורה אשר היא מאת ה' מקנה לנפשות מנהג המלאכים ותכונותם, וזה מה שלא ישג בלמוד. והראיה על זה, כי ההתמדה במעשי התורה היא מעוררת אל מדרגת הנבואה, אשר היא הקרובה שבמדרגות האנושיות אל האלהיות, ולפיכך בעל התורה הממרה טוב מחסר התורה, כי הוא, כבר הקנתהו תורת ה' מנהג מלאכי, השקיף בו על מדרגת המלאכים, ואף על פי שמריו בלבב אותה עליו והפסידה, נשארו לו ממנה רשמים, ונשארו באש התשוקה אליה, ועם זה, אלו נתנה לו הבחינה, לא היה בוחר להיות במדרגת חסרי התורה. כמו שהאדם אם חלה והתפרסר במכאוביו, אלו נתנה לו הבחינה להיות סוס או דג או עוף נהנה בלי מכאוב, ויושם הפרש בינו ובין השכל אשר מקרבו אל מדרגת האלהות, לא היה בוחר בזה.

הדעה הזאת - שאין סתירה בין הגזרה לבחירה. **בסיבה הראשונה** - מציאות ה'. **מהבחינה** - מהתבוננות. **על דרך החומר** - על-פי התכונות הנמצאות בחומר. **על דרך הכלים** - עזרים. **הרוחות והכוחות** - שתפקידם ההתפתחות הביולוגית של האדם. **במחצבים** - בדומם.

ביאורים

החבר ממשיך בקביעת עיקרי האמונה שמהווים בסיס להשגחת ה'.

העיקר החמישי: התוכחה משפיעה על כל אדם, כאשר היא נאמרת בצורה נכונה. גם אם לא ניכרת תוצאה מיידית, והאדם לא משנה את דרכו, התוכחה גורמת לכך שבעתיד הוא ישוב בתשובה. הבסיס לחזרה בתשובה הוא הכרה בחומרת החטא, וזו הלחלה לתוך נפש החוטא בעת התוכחה. למרות שלא מנעה אתו מלחטוא היא מעלה בו הרהורי חרטה לאחר החטא, ובכך מביאה אותו לתשובה.

העיקר השישי: יש לאדם בחירה חופשית בכל התחומים שתלויים בו, הן ביחס לאחרים והן ביחס לעצמו בעיצוב האישיות. המניעות שמעכבות אותו מלממש את רצונו, אינן נובעות מחיסרון בכוח הבחירה, אלא מהעדר כלים מתאימים. השליטה שיש לאדם על גופו היא מוגבלת, לעומת השליטה על מחשבתו שאין לה שום הגבלה. החבר מדגים זאת בהבדל בין מאבק גופני למאבק מחשבתי: בזירת הקרב גם הגיבור יכול להפסיד, אולם בהתמודדות בתחום התבונה וההיגיון, כמו משחק שחמט, אין ספק שהחכם יותר ניצח.

כל מאורעות העולם מיוחסים אל ה'. במקרים של 'השגחה ישירה', כמו מעשי נסים, נוכחות ה' בעולם היא ודאית ואיננה ניתנת לערעור. במקרים של השגחה עקיפה, דרך כוחות האדם והעולם, יש היגיון לומר שהמציאות היא יד המקרה. אין הוכחה מכרעת שהשגחת ה' אכן פועלת דרך הכוחות האלה בצורה נסתרת, ורק המאמינים בטוחים בכך.

הרחבות

כיצד להוכיח?

אם יוכיח בדרךים מקבילים. חז"ל הורונו "כשם שמצווה על אדם לומר דבר הנשמע, כך מצווה על אדם שלא לומר דבר שאינו נשמע" [יבמות סה:]. היינו, צריך לומר את דברי התוכחה באופן שהם יתקבלו. לכן צריכים כללים לאמירת דברי תוכחה. בפירוש אוצר נחמד על הכוזרי כותב המחבר מספר כללים: "ושתהא כוונת המוכיח אך לשם שמים, לא לאהבת השבח, או לבצע כסף, או לשנאת מי שמוכיח אותו. וכמו שאמרו: דברים היוצאים מן הלב, רצונו לומר שמדבר בכל לבו - נכנסים אל הלב". הרמב"ם נתן כללים נוספים: "המוכיח את חברו... צריך להוכיחו בינו לבין עצמו. וידבר לו בנחת ובלשון רכה ויודיעו שאינו אומר לו אלא לטובתו להביאו לחיי העולם הבא" [הלכות דעות ו, ז].

הוכחה - תחילתה של התשובה

חלק מן התשובה. רבי דוד שלמה אייבשיץ בספרו 'ערבי נחל' ביאר שעניינה של מצוות התוכחה הוא להוביל את החוטא לתשובה. "ומטעם זה באה מצוות עשה הוכח תוכיח כו' [ויקרא יט, ז], כי רחוק הדבר שבעל עברה יעשה תשובה מעצמו, ובפרט אם עבר ושנה בה שנעשה לו כהיתר, והשם יתברך חפץ שישוב. ומה יעשה לו השם יתברך, האם יגלה אליו נבואה להוכיחו לשוב בתשובה, והרי הבעל עברה רחוק מה' ומתועב הוא לפניו?! לכן ציווה השם יתברך לכל היודעים באיוולתו שיוכיחוהו ועל ידי זה ישוב" [ערבי נחל שמות יתרו - דרוש ד].

שאלות לדין

מה אפשר ללמוד מדברי החבר על הדרישות שלנו מעצמנו, על הדרכים שלנו להצליח להיות יותר טובים?

לאור דברי החבר, איך ניתן להסביר את דברי הגמרא "שלשה באין בהיסח הדעת, אלו הן: משיח, מציאה, ועקרב?"

וההקדמה החמישית, שפגשות השומעים מתרשמות מתוכחת המוכיח, אם יוכיח בדרךים מקבילים, ולתוכחה באמת תועלת על כל פנים, ואף אם לא שב הממרה מעשות הרע, יוצת בנפשו מאותה התוכחה ניצוץ שיראה כי המעשה הוא רע, וזה חלק מן התשובה והתחלה לה.

ההקדמה הששית, כי האדם מוצא מנפשו יכלת על עשית הרע ועזיבתו בדרךים האפשריים לו, ומה שנבצר ממנו אמןם נבצר ממנו להעדר הסבות האמצעיות, או לאי ידיעת האדם אותן. משל זה, עני, זר, חסר חכמת ההנהגה, רוצה להנהיג פת, ונבצר ממנו, ואלו היו נמצאות הסבות, והיה הוא יודע לנצל אותן, היה נשלם חפצו, כמו שישלם חפצו במה שסבותיו נמצאות וידעו וינהיגו, פהנהגות בביתו את בניו ועבדיו, ויותר מזה את איבריו, יניעם איך שיירצה, וידבר במה שיירצה, ויותר מזה את מחשבתו ודמיונו, ודמה הרחוק והקרוב בעת שיירצה ואיך שיירצה, לפי שהוא מושל בסבותיו האמצעיות. ועל פן לא יקרה שינצח החלש את החזק במשחק השחקט, ולא יאמר בקרב השחקט מזל וביש מזל, כמו שיאמר בקרב שני מנהיגים נלחמים זה בזה, כי סבות קרב השחקט נמצאות פלו, ותמיד ינצח היודע לנצל אותן, ולא ירא מסבה טבעית שתגביל אותו, ולא מסבה מקרית, אלא באפן נדיר מחמת הסח הדעת, והסח הדעת נכנס בכלל אי הידיעה, כמו שאמרנו. ועם זה, הנה אל הסבה הראשונה מיחס הכל בדרך הנזכרת. אבל בפונה הראשונה - מארעות בני ישראל כל ימי היות השכינה ביניהם, אבל אחרי כן הרי הדבר מספק - זולתי בלבבות המאמינים - האם המארעות האלה הם בפונה ראשונה מאת ה' יתעלה, או שהם מסבות גלגליות או מקריות, ואין ראיה חותכת. אבל עדיף שייתס הכל אליו יתעלה, כל שפן הדברים הגדולים, פמות, והנצחון והתבוסה, וההצלחה והמחסור, ומה שדומה לזה.

ביאורים

בתחילת המאמר החמישי, העלה המלך בפני החבר את רצונו להכיר את המחקר הפילוסופי המוכיח את מציאות הבורא וסדר הבריאה על פי השכל. החבר עצמו סבור שהעיסוק הזה מיותר, כיוון שהדרך הבטוחה והוודאית ביותר להכיר במציאות הבורא היא על פי המסורת היהודית המעידה על התגלות ה' לעם ישראל. כעת מבחין החבר בין שני תחומי מחקר ביחס לאלוהות:

א. הבורא מצד עצמו: בתחום הזה הדלת נעולה בפני השכל, ואין לו כל מגע ויכולת הבנה. אדרבה, לו השכל היה משיג את ה', זה היה מעיד על חיסרון באלוהות שניתנת לקליטה בכלי קיבול אנושי. הדרך היחידה להשגת ה' עצמו היא בנבואה שמעניקה לנביא הכרה בהירה על עצמיות ה'. לכל היותר, השכל יכול להגיע למסקנה שישנו כוח על טבעי שפועל בעולם, וזה בשתי דרכים: 1. על ידי התבוננות בכוח העל טבעי שמעצב את דרגת החיים של כל נברא. 2. על פי נסים שאירעו לעם ישראל, כיוון שהנסים פורצים את גבולות הטבע, ומעידים על כך שיש יוצר לטבע ובידו לשנות אותו כרצונו.

ב. השגחת הבורא בעולם: בתחום הזה מודה החבר שצריך לחקור ולהעמיק כדי להתמודד עם קושיות שונות שעלולות לערער את האמונה, כמו 'צדיק ורע לו, רשע וטוב לו' ביחס לצדק של מערכת השכר והעונש. צריך להבין את סוגי החטאים השונים והעונשים המתאימים להם; את התנאים המאפשרים לחזור בתשובה, ואת אופן הכפרה של התשובה על החטאים; את אופי השכר והעונש שמקבל האדם, ואת הסיבות שבגללן הוא זוכה לשכר או לעונש.

לפי הדרך שמתווה החבר, העיסוק בלימוד אמונה צריך להתרכז בקשר שבין ה' לבין העולם, ובמשמעות שמעניקה האמונה לחיים שלנו וליסיונות המלווים אותם. הלימוד במהות האלוהות, כל זמן שהנבואה נעדרת, אינו בתחום העיסוק שלנו.

הרחבות

הגבלת החקירה האנושית

וכאשר יגיע בעינינו אל העצם הראשון ומה שיחייב לו מן התארים, יפרש מננו. ההדרכה להגבלת החקירה בעניינים עליונים מובאת במשנה: "כל המסתכל בארבעה דברים רתוי (ראוי) לו כאילו לא בא לעולם: מה למעלה (למעלה מהרקייע), מה למטה (מהארץ), מה לפניו (מה היה לפני בריאת העולם), ומה לאחור (לאחר הקץ)" [חגיגה ב, א]. (פירוש המשנה מלוקט ממספר מפרשים).

הרמב"ם בפירושו למשנה מבאר, שהחקירה בדברים עליונים שאין לאדם יכולת להשיגם, מזיקה לשכלו ותיבא אותו להבנות לא נכונות ולשיגעון, על כן ראוי לא לחקור בדברים עליונים אלו. ובספר מורה נבוכים כתב הרמב"ם עוד בעניין זה: "וכשתכריח עיניך ותפליג בעיון ותטרח לעיין... (ו)תסתכל בכתיבה דקה או פיתוח דק שאין בכוחך להשיגו, ותכריח ראותך לאמתו, לא ייחלש ראותך על זה אשר לא תוכל עליו לבד, אבל ייחלש גם כן על מה שבכוחך שתשיגו, וייחלש ראותך ולא תראה מה שהיית יכול להשיג... וכן ימצא כל מעיין בחכמה מן החכמות עניינו בעניין המחשבה, כי אם ירבה המחשבה ויטריח כל רעיוניו, ייבהל ולא יבין אז אפילו מה שדרכו להבינו" [חלק א, לב]. היינו, המאמץ את שכלו בחקירות דברים שאין בכוחו להשיגם פוגם בכוח השכל.

ולסיכום העניין כתב הרמב"ם "ואין הרצון באלו הכתובים אשר אמרו... החכמים ז"ל לסתום שער העיון לגמרי ולבטל השכל מהשיג מה שאפשר להשיגו, כמו שיחשבו הפתאים... אבל כוונת כולם להגיד שיש לשכל האנושי גבול יעמוד אצלו" [מורה נבוכים שם].

שאלות לדין

בדבריו מתאר החבר את מעלת הדמיון, ואומר שאצל הנביא יש לו יתרון על שאר הכוחות. איך נוכל לרומם את כוח הדמיון שלנו?

לדברי החבר ישנן סיבות רבות לייסורים. לפי זה, כיצד עלינו להתייחס למשככי כאבים?

לעילוי נשמת אליס בת סולטנה

חתימת הספר

כא **אמר החבר:** זה והדומה לו הוא ממה שטובה החקירה עליו, ועל איכות דיני ה' בעבדיו, והתלותם במה שתלאם הנביא מהיותו פוקד עיון אבות על בנים לשונאיו ועושה חסד לאלפים לארבעים ולשומרי מצוותיו, והעמדת כל חטא מול ענשו ממה שפא במקרא ובמסורות החכמים, ומה מזה ימחל בתשובה ומה לא ימחל, ותנאי התשובה, ומה שפיבוא מן היסורים על דרך הנסיון והבחינה, ועל דרך הפרעון על חטא קודם, ועל דרך התמורה בעולם הזה, ועל דרך התמורה בעולם הבא, או בגלל חטאי אבות, ומה שפיבוא מן הטובה בעבור זכות קודמת, או בגלל זכות אבות, או לנסיון ולבחינה, והפזג אלה האפנים, וזולתם ממה שפרוהו סתום. וכמעט שיתגלו עם החקירה רב הסבות לצדיק ורע לו רשע וטוב לו, ומה שלא יתגלה ינע בו אל חכמת ה' וצדקו, ויודה האדם בסכלותו באלה הסבות הנגלות, כל שפן הנסתרות.

וכאשר יגיע בעינינו אל העצם הראשון ומה שיחייב לו מן התארים, יפרש מננו, ויראה פי מתחתיו מחצת אור מסנוורת את הראיה, ותבצר מננו השגתו לקצר ראיתנו ותפישתנו, לא להסתרו ולא לחסרוננו, כי הוא יותר זוהר ומפרסם וגלוי אצל בעלי הראיה הנבואית משיצטרך בו להבאת ראיה. ותכלית הפרתנו אמתתו, שפניר בטבעיות מה שאין בו סבת דבר מן הטבעים, ולפיכך נחסהו אל כח שאינו גשמי אלא אלהי, כמו שאומר גלינוס בכח המציר, ונותן לו יתרון על שאר הכחות, וראה שאינו מחמת המזג אלא לענין אלהי, ובנפלאות – שפראה הפוך העצמים, ושנוי המנהגים, והמצאת נמצאים שלא היו, ללא תחבולה קודמת. וזהו ההבדל בין מה שנעשה על ידי משה ובין מעשה החרטמים בלטיהם, אשר אלו היו בודקים אחריהם היו מוצאים התחבולה, כמו שאמר ירמיהו: "הבל המה מעשה תעתעים בעת פקדתם יאבדו", כלומר, אם תפקד אותם ותבדק אחריהם, יהיו לאין, פדבר מרמה. והענין האלהי כל מה שתבדק אחריו תמצאהו פזהב השאור. וכאשר נגיע אל המדרגה הזאת, נאמר שיש שם בלי ספק דבר שאינו גשמי מנהיג את כל הגשמיים, ילאו שכלינו מלחקרו, ולפיכך נתבונן בפעולותיו ונעצור מלתאר עצמו, כי אלו השגנו אמתתו היה זה חסרון בו.

התמורה בעולם הזה - הצדיק שמקבל עונשו בעולם הזה. **התמורה בעולם הבא** - הרשע שמקבל את שכרו בעולם הזה במקום בעולם הבא. **והמזג** - הרכבה של כמה סיבות. **וזולתם** - דברים נוספים. **הסיבות הנגלות** - שנזכרו לעיל למה שארע לאדם טוב או רע. **העצם הראשון** - ה'. **שאינו בו סבת וכו'** - אינו מוסבר באמצעות חוקי הטבע. **גלינוס** - פילוסוף מפורסם. **הכח המציר** - כוח התפיסה האנושית. **ובנפלאות** - מוסב על "תכלית הכרתנו אמיתתו". **מלתאר עצמו** - מלתת תארים המגדירים את ה'.

במה ראוי לחקור

במה אין ראוי לחקור

ביאורים

הפילוסופים ניסו לתאר את תהליך בריאת העולם בסדר של השתלשלות מהבורא ('הסיבה הראשונה') ועד לאיבר הקטן שבבעלי החיים. הם הבחינו בריבוי פרטים ובכוחות שונים ומגוונים הפועלים בעולם, והגיעו למסקנה שיש ריבוי 'אלים' שמפעילים אותם. ההסבר הפילוסופי מתאפיין בהיגיון רב ובשיטתיות, והוא מקיף וכולל את כל חלקי הבריאה.

החבר מסתייג מהברק הפילוסופי, ואומר שמחשבה גיונית איננה בהכרח קנה מידה לאמת. להסבר הפילוסופי יש גם השלכה הרסנית מבחינה אמונית, כי הוא עלול להביא לכפירה באל אחד. לדעת החבר הכרת האלוהות והכרת סדר הבריאה אפשריות רק דרך הנבואה שבה האדם ניזון מדבר ה' בצורה ישירה, ולא דרך המחקר השכלי שיש לו מגבלות אנושיות.

בדומה לפילוסופים, טענו הקראים שהבסיס לקיום תורה ומצוות הוא ידיעת האדם את ה' על ידי כוח התבונה האנושית. הם הביאו ראיה לדעתם מציווי דוד לשלמה, "דע את אלהי אביך ויעבדהו". לדעת הקראים, פירוש המונח 'ידיעה' הוא מחקר שכלי (ראיה). החבר דוחה את ראייתם, ומסביר את המונח 'ידיעה' כמפגש חי (ראיה). הדרך להכיר בה' איננה באמצעות הוכחות גיוניות, אלא בהסתמכות על המסורת המעידה על התגלות ה' לעם ישראל לאורך ההיסטוריה, החל באבות וביציאת העם ממצרים וכלה בהגעת העם לארץ ישראל ובהשראת השכינה במקדש.

בדומה לכך מסביר החבר את הביטוי המופיע בתורה ביחס לעבודה זרה בשתי מקומות, "אלהים אשר לא ידעום", ו"לא ידעתם", ביטוי שנועד להורות על אפסיות האלילים שעם ישראל עלול לתעות אחריהם. התורה לא מתכוונת לציין את החיסרון באלילות בכך שלא ניתן להוכיח אותה בדרך השכל, אלא בכך שאין לאלילים שום השפעה על המתרחש בעולם, בניגוד לאלוהי ישראל. אין טעם להאמין באל שאין בכוחו להושיע את האדם.

הרחבות

דעת אלוהים

ולפיכך הנח את מה שהביאו הקראים. בפירוש קול יהודה ביאר המחבר שכוונת ריה"ל לדחות את דרכם של אלו החוקרים את האלוהי שכליות, שהבינו שדוד אומר לשלמה שיש לדעת את ה' בחקירות שכליות ורק אחר כך לעבוד אותו, שכן על פי מה שביאר לעיל, השכל האנושי לא יוכל להשיג את ידיעת האלוהי. ריה"ל מפרש שדוד אמר לשלמה (בפסוק שהביא ריה"ל) שהדרך הראויה להאמין בה' היא מתוך האותות וההבטחה לאבות.

אמנם המצודת דוד ביאר שדוד כיוון את שלמה לחקירה שכלית אלא שאם לא יגיע אליה, יסמוך על הקבלה מאבותיו: "דע את אלוהי אביך - כאומר חקור בשכלך לדעת אותו. ואם תקצר השכל על כל זאת לא תעזובנו, כי אלוהי אביך הוא וסמוך על הקבלה כי בוודאי האב מעמיד את בנו על האמת" [מצודת דוד, דברי הימים א, כח, ט]. בספר ערבי נחל ביאר המחבר שאמנם ההדרכה בפסוק היא לחקירה שכלית, אך הדרכה זו אינה מתאימה לכולם. "רצונו לומר אתה איש חכם לרוב, תראה להשיג מצד הידיעה, מה שאין כן שאר אנשים הוצרכו להסתפק בקבלה בלבד" [ערבי נחל פרשת חיי שרה].

הבנה שונה אנו מוצאים ברד"ק "...בתחילה דעהו ואחר כך עבדהו כי אם לא ידע דרך יחודו למי יעבוד..." רד"ק אינו דורש חקירה שכלית, אלא רק את ידיעת ייחודו שהיא תנאי מקדים לעבודת ה'.

שאלות לדיון

החבר אומר שההסבר הפילוסופי מועיל לחידוד ולא לאמת. איזו סיבה יש לאדם לחפש את החידוד ולא את האמת?

לפי החבר מהי "ידיעת האל", והאם דבריו נכונים גם היום?

ולא נשגיח בדברי הפילוסופים המחלקים את העולם האלהי למדרגות, וכלן אצלנו מדרגה אלהית מאז שאנו נפגדים מן ההגשמה, ואין אלא אלוהי מנהיג הגשמים. ואשר הביא הפילוסופים להרבות האלוהות התבוננם בתנועות הגלגלים, סכמום והגיעו בהם אל יותר מארבעים, וסברו כי לכל תנועה מהם סבה זולת סבת האחרת, והוליד להם העיון שאותן התנועות רצוניות, לא מכרחות ולא טבעיות, וחיב שתהיה כל תנועה מנופש, ולכל נפש שכל, ואותו השכל הוא מלאך נבדל מחמור, וקראו לאותם השכלים אלהים ומלאכים ועלות שניות זולת זה מן השמות, והמדרגה האחרונה מהן והקרובה ביותר אלינו היא השכל הפועל, חשבו כי הוא מנהיג זה העולם השכל, אחר מן השכל ההיולי, אחר מן הנפש, אחר מן הטבע, אחר מן הכחות הטבעיים והחייניים, וכח כל איבר ואיבר. וזה כלו דקדוק מועיל לחידוד, לא לאמת, והמתפתה לו על כל פנים אפיקורוס.

ולפיכך הנח את מה שהביאו הקראים ראייה מצווי דוד לבנו: "ועתה) [ואתה] שלמה בני דע את אלהי אביך ויעבדהו", ולמדם מזה שצריך לדעת את האל פראוי ואז תתחייב עבודתו. אדרבה, לא ירז אלא לקבל מאביו וזקניו אמונת אלהי אברהם ואלהי יצחק ואלהי יעקב, אשר התחברה אליהם השגחתו וקנים להם יעודיו ברבוי זרעם, וירשת ארץ ישראל, והשראת השכינה זולת זה. וכמו אמרו: "אלהים אשר לא ידעום", ו"לא ידעתם", לא רצה בזה הידיעה באמתתם, אלא אשר לא ראייתם מהם לא טובה ולא רעה, ולפיכך אל תקוו להם ואל תיראו מהם.

קבלת האמונה מהאבות

ביאורים

במאמר ב' המלך תבע מהחבר שיעלה לארץ ישראל, אבל כשהעניין מגיע לפסים מעשיים, וקשה על המלך פרידתו של החבר, הוא מנסה לשכנע את החבר שלא יעלה לארץ ישראל בניגוד למה שאמר לפני כן. הוא טוען שניתן לעבוד את ה' בכל מקום, כי העיקר הוא כוונת הלב, ואין משמעות לפיסת קרקע כזו או אחרת, ובפרט כשהשכינה לא שורה בארץ ישראל כי כלל עם ישראל לא נמצא בה.

החבר מחדש כאן, שישנם שני סוגים של שכינה: יש שכינה גלויה שנראית בחזון נבואי או בנסים מיוחדים להמון, והיא תלויה בכך שהעם יהיה בארצו. אבל יש שכינה פנימית נסתרת שמרוממת את אישיות האדם, ומקרבת אותו לה', והיא קיימת תמיד בארץ ישראל.

החבר מדגיש שהערך של ארץ ישראל מצד קיום המצוות לא מתבטא רק במצוות התלויות בארץ שאי אפשר לקיים בחו"ל, אלא בכל המצוות שאמנם מקיימים גם בחו"ל, אבל הם פועלות ומשפיעות בעיקר בארץ ישראל. כפי שעבודת הכרם מועילה רק כשהכרם נטוע בהר, כך עבודת ה' של יהודי מועילה רק כשהיהודי נטוע בארצו.

החבר קובע כאן הלכה, לפיה, יש לקחת סיכון בעלייה לארץ ישראל, כמו הסיכון שמקובל לקחת עבור פרנסה. ומוסיף, שאין איסור גם אם משהו מוכן לסכן את עצמו עוד יותר, כי אדם כזה מבין שמשמעות החיים היהודיים היא רק בארץ ישראל, ואין טעם אמיתי לחיים בחו"ל שנחשבים כעבודה זרה. אנשים רגילים להתייחס בשוויון נפש לנטילת סכנות עבור הישגים חומריים, ולהתפלל על מי שמוכן להסתכן בשביל לקנות מעלה רוחנית. העניין שלמענה האדם מוכן להסתכן, מלמד על המשמעות של החיים עבורו.

הרחבות

ההשגחה האלוהית בארץ ישראל

וארץ ישראל מיוחדת לאלהי ישראל. הרמב"ן ביאר [ויקרא יח, כה] שבארץ ישראל ישנה השגחה ישירה של הקב"ה, מה שאין כן בשאר הארצות שבהן אין ה' משיגה באופן ישיר אלא יש "שר עליון" הממונה על כל מדינה. וכן פירש רבנו בחיי על הפסוק "ארץ אשר ה' אלהיה דרש אתה תמיד עיני ה' אלהיה בך" [דברים יא, יב].

קיום המצוות בארץ ישראל חשוב יותר

יהמעשים לא ישלמו אלא בך. ידועים דברי הספרי "אף על פי שאני מגלה אתכם מן הארץ לחוצה לארץ, היו מצוינים במצוות שכתחזור לא יהו עליכם חדשים... הוא שירמיהו אומר [ירמיה לא, כ] הציבי לך ציונים וגו' אלו המצוות שישאל מצוינים בהם" [ספרי דברים, עקב, מג].

יש מספר פירושים בדברי הספרי: רש"י ביאר [דברים יא, יח] שבדברי הספרי אמורים אף על מצוות שהן חובת הגוף כתפילין ומזוזה. וביאר זאת רבנו בחיי "הכוונה בזה לומר כי אף על פי שאנו עושים המצוות בחוצה לארץ והם חובת הגוף לעשותם בכל מקום, לימדונו החכמים ז"ל שאין עיקר עשייתן אלא בארץ הקדושה" [שם].

אמנם בעל תורה תמימה ביאר שבדברי הספרי אמורים בעניין מצוות התלויות בארץ: "הכוונה של הנביאים הייתה למען שיהא זיכרון ארץ ישראל וירושלים חקוק בלבבותם, וציוו להם להפריש תרומות ומעשרות שהם מצוות התלויות בארץ" [הערות לאיכה א, קפן]. מדבריו נראה שחובת קיומן של מצוות שאינן תלויות בארץ, שווה בחוץ לארץ ובארץ ישראל.

שאלות לדין

החבר מחליט לעלות לירושלים. נדמה שהשיחה שלו עם המלך לא הועילה רק למלך, אלא גם לו עצמו. מה אפשר ללמוד מכאן על אופי לימוד האמונה וחשיבותו?

מה הקשר בין המקום לבין הכוונה? עד כמה אנו מודעים לחשיבות המקום שבו אנו מתפללים?

השכינה נעדרת
בארץ ישראל

כב אחר כן היה מענין זה החבר, שהוא החליט לצאת מארץ כנען ולשים פניו לירושלם, והיתה קשה על הפזרי פרידתו, ודבר עמו על זה, ואמר לו: מה יבקש היום בארץ ישראל והשכינה נעדרת ממנה? וההתקרבות אל ה' משגת בכל מקום בפניה הזפה והתשוקה החזקה, ולמה תכניס עצמך לסכנת המדבר והים והאמות המתחלפות?

שלמות המעשים
בארץ ישראל

כג אמר החבר: השכינה הגלויה לעין היא אשר נעדרה, פי לא תתגלה אלא לנביא או לקהל נרצה במקום המיוחד, והוא אשר מצפים לו מאמרו: "פי עין בעין יראו פשוט ה' ציון", ואמרנו בתפלתנו: "ותתזינה עינינו בשוכה לנו לציין". אבל השכינה הנסתרת הרוחנית הרי היא עם איש ישראל נאמן, תמים המעשים, טהור הלב, זך הפנה לאלהי ישראל. וארץ ישראל מיוחדת לאלהי ישראל, והמעשים לא ישלמו אלא בך, והרבה ממצוות ישראל נחסרות ממי שאינו דר בארץ ישראל. והפנה לא תזך והלב לא יטהר פי אם במקומות אשר מאמינים שהם מיוחדים לה', אפלו היה זה בדמיון ובמשל, קל וחומר כשזאת אמת, כמו שקדם באורו. ותתעורר התשוקה אליהם, ותזך הפנה בכם, כל שכן למי ששם פעמיו אליהם ממרחק, וכל שכן למי שקדמו לו חטאים והוא מבקש פטרה, ואין אפשרות להביא הקרבות אשר היו מצויים מאת ה' לכל חטא ונחטא מזדון ושגגה, ולפיכך ישמח במאמר החכמים "גלות מכפרת עוון", כל שכן אם תהיה הגלות למקום רצון. ובאשר לסכנה במדבר ובים - אין סכנה הנכנסת בגדר "לא תנסו את ה'", אלא היא סכנה שהיה מסתכן בכמותה אלו היתה לו סחורה שמקנה להרויח בך. ואפלו היה מסתכן יותר מזה מצד תשוקתו וקיומו הפכרה, היתה לו התנצלות על הפנסו לסכנות אחרים שעשה חשבון נפשו, והודה על מה שעבר מימי חטאו, והסתפק בו, והקדיש את שארית ימיו לרצון אלהיו, ונכנס לסכנה, ואם יצילהו אלהיו ישבח ויודה, ואם ימיתהו בעוונותיו יתראה ויקבל, ויאמין כי התפירו לו במיתתו רב עוונותיו. ועצתי עדיפה מאלה המסכנים נפשם במלחמות בעבור שיזכרו בגבורה ונצחון, או שיקבלו שכר רב, ויש בך פחות סכנה מאלה היוצאים למלחמה לקבל גמול על מלחמת מוצה.

בדמיון - עצם העובדה שאנו מדמים שזהו מקום מיוחד לה' גורם לכוונה יותר טהורה. **התנצלות** - הסבר, תשובה. **יתרצה ויקבל** - הכוונה: אם יראה שהמוות מתקרב ישלים עמו [הערת הרב שילת]. **מלחמת מצוה** - נראה שכוונתו למלחמות המוסלמים, ולא למלחמת מצווה של ישראל.

ביאורים

במסגרת העיסוק בקיום המצווה המעשית לעלות לארץ ישראל דנים המלך והחבר בשתי טענות ביחס לקיום מצוות.

א. חירות ושעבוד: המלך טוען שהמצוות משעבדות את האדם לרצון האל, הכופה אותו למלא את דרישותיו ושלל ממנו את החירות העצמית. החבר משיב לו שהחירות אינה נמדדת בחופש לעשות ככל העולה על הדעת אלא בנאמנות לאמת ובבחירה לרתום את החיים למען אידיאל נעלה. השעבוד לבני אדם אחרים מחייב את האדם להתחשב במערכת שיקולים זרים, ובניסיון למצוא חן, על חשבון האמונה האישית שלו. אך השעבוד לה, מכוון את האדם לתעל את כוחותיו ואת רצונו בדרך הטובה ביותר, ובכך למצות את הפוטנציאל הרוחני הגלום בו. 'עבד ה' הוא לבד חופשי'.

ב. כוונה ומעשה: המלך טוען שמספיק להיות 'דתי בלב', אין צורך בקיום מעשי של המצוות, ודי בכך שה' מכיר את רצונו הכן הפנימי של האדם. לדידו של המלך, המצוות נועדו רק לבטא את כוונת האדם, והיות שה' יודע את כוונתו גם בלי הביטוי החיצוני אין בהן צורך. החבר מסביר למלך, שהמצוות הן לא רק ביטוי של מעלת הנפש, אלא גם משפיעות על האדם העושה אותם ומעצבות אותו, כי 'אחרי המעשים נמשכים הלבבות'. רצון טוב שאינו יוצא אל הפועל מעיד על חולשתו. לכן הכוונה מספיקה רק במקום של אונס, כשהאדם מנוע בעל כורחו מקיום מצווה. המצוות לא נועדו בשביל שה' יכיר את האדם אלא לתועלת האדם עצמו.

ביחס לארץ ישראל מוסיף החבר, שההשתוקקות המביאה לעלייה בפועל ולבניין הארץ איננה רק משלימה את האדם, כשאר המצוות, אלא היא גם תנאי לטייעתא דשמיא בבניין ירושלים. גאולת הארץ לא תתחשב כשעם ישראל ישב בחיבוק ידיים בגלות וימתין למעשי ה'. אדרבה, ה' ממתיין לכיסופים והמעשים של עם ישראל כדי שהוא יוכל לסייע לו.

חתימת הספר בעליית החבר לארץ ישראל מלמדת על המרכזיות של ארץ ישראל בעיני ריה"ל, ועל המגמה של הספר כולו. עתידו של עם ישראל תלוי בארץ ישראל, ועליו להתאמץ לשוב לארצו כדי לקדם את תהליך הגאולה שלו, ושל העולם כולו יחד עמו.

הרחבות

אין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה

וְעַבְדוֹתָּהּ הִיא הַחֵירוּת. דברים אלה מבוססים על המשנה "והמכתב מכתב אלוהים הוא חרות על הלוחות" אל תקרא חרות אלא חרות שאין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתלמוד תורה" [אבות ו, ב]. הרב קוק מבאר שבן חורין אמיתי הוא מי שחופשי משעבודם של כוחות המסירים את האדם מדרך הישר הטבועה בנשמתו של היהודי: "החירות העצמית, חירות הגוף מכל שיעבוד זר, מכל שיעבוד הכופה את צלם אלוהים אשר באדם להיות משועבד לכל אשר הוא מוריד את ערכו, את תפארת גדולתו והדרת קדשו, והחירות הזאת אינה נקנית כי אם על ידי חירותה של הנשמה, חירות הרוח מכל מה שהוא מטה אותה ממסילתה הישרה והאיננה היצוקה במהותו העצמית... ואנחנו לאורה הפנימי של החירות העצמית הזאת... ניסע ונלך להבליט יותר ויותר את עצמאותנו הרעננה הפנימית שקנינו על ידי גילוי שכינה..." [עולת ראה ב, עמוד רמה].

לעומת עובד ה', אדם הרדוף אחרי תאוותיו הוא עבד - "מה שאין כן מי שמבלה ימיו בהשתדלות להרבות הון וברדיפת התאוה, הנה הוא עבד משועבד לכסף וזהב ולתאוות שונות וירדוף אחריהם ביום ובלילה בצנינים (בקור) ופחים ובסכנות באין מנוחה... הנה איש כזה יצא ממצרים מתחת שעבודן ונכנס תחת שעבודים שונים, בלילה לא יישן וביום לא ינוח ואכתי (עדיין) מעבדי פרעה הוא" [בני יששכר מאמרי חודש ניסן מאמר ד - טיול בפרדס, דרוש ד].

שאלות לדין

מדוע בחר ריה"ל לסיים ככה את ספרו?

מה למדת מספר הכוזרי?

כד **אמר הכוזרי**: הייתי רגיל לראותך אוהב חרות, ואני רואה אותך עתה מבקש להוסיף עבדות, בחיובי מצוות שתתחייב בהן פאָשר תדור באַרץ ישראל ואין אתה חייב בהן פאָן.

כה **אמר החבר**: אָמנָם אני מבקש חרות, מעבדות הרבים, אָשר אני מבקש רצונָם ואיני משיגו, ואפלו אֶשְׁתַּדֵּל בו כל ימי חיי, ואלו השגתי לא היה מועיל לי, רצוני לומר: עבדות בְּנֵי אָדָם ובקִשְׁת רצונָם, ואֶבְקֶשׁ עבדות אֶחָד, יִשָּׁג רצונו בְּטֶרֶח מְעַט, והוא מועיל פְּעוֹלָם הָיָה וְלְעוֹלָם הָפָא, והוא רצון ה' יתעלה, וְעַבְדוֹתוֹ הִיא הַחֵירוּת, וְהַפְּנִיעָה לוֹ הִיא הַכְּבוֹד הָאֱמִתִּי.

כו **אמר הפוזרי**: אם אתה מאמין בכל מה שהזכרת, יודע ה' פּוֹנְתָהּ, וְהַפְּנִיעָה מִיְחַדְתָּ לָהּ, יוֹדֵעַ הַפְּנִינּוֹת וּמְגַלָּה הַנְּסִתְרוֹת.

כז **אמר החבר**: זה אָמַת אם נבצר מאָדָם המְעַשֶּׂה, אָבֵל הָאָדָם חָפְשִׁי לְגַבִּי תוֹחַלְתוֹ וּמַעֲשָׂהוּ, וְלִפְיָךְ הוּא נֶאֱשָׁם אִם אֵינְנוּ מִבִּיא הַשֶּׁכֶר הַגְּלוֹי אֶל הַמַּעֲשֵׂה הַגְּלוֹי. וְעַל כֵּן נֶאֱמַר: "וְהִרְעַתְם בְּחֻצְרוֹת וּנְזַפְרַתְם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם", "וְהָיוּ לָכֶם לְזַפְרוֹן", "זְכֹרֹן תְּרוּעָה", לֹא שֶׁה' צָרִיךְ לְהַזְכִּיר וְהַעֲרָה, אֶלָּא לְפִי שֶׁהַמַּעֲשִׂים צָרִיכִים לְשִׁלְמוֹת וְאֵז יִהְיוּ רְאוּיִים לְגְמוֹל, כְּמוֹ שֶׁצָּרִיכִים עֲנִינֵי הַתְּפִלָּה לְדַבֵּר בָּהֶם בְּאֶפֶן הַשְּׁלֵם בִּיּוֹתֵר בְּרַחֲמִים וּבְתַחֲנוּנִים, וְכֶאֱשֶׁר יִשְׁלְמוּ הַפְּנִיעָה וְהַמַּעֲשֵׂה כְּרְאוּי, יִהְיֶה עֲלֵיהֶם הַגְּמוֹל, וְיִהְיֶה זֶה, לְפִי הַרְגִיל אֶצֶל בְּנֵי אָדָם, כְּאֵלוֹ הוּא הַזְּכָרָה, וְדַבְרָה תוֹרָה כְּלִשׁוֹן בְּנֵי אָדָם. וְאִם הָיָה הַמַּעֲשֵׂה לְלֹא פְּנִיעָה, אוֹ הַפְּנִיעָה לְלֹא מַעֲשֵׂה, תֶּאֱכָזֵב הַהִשְׁתַּדְּלוּת, אֶלָּא אִם כֵּן אֵי אֶפְשָׁר, שֶׁאֵז הַכֶּנֶת הַלֵּב וְהַהִתְנַצְּלוּת עַל הַמַּעֲשֵׂה מוֹעִילוֹת קֹצֶת תּוֹעֵלָת, כְּהַתְנַצְּלוּתוֹ בַּתְּפִלָּתוֹ: "וּמִפְּנֵי חֲטָאֵינוּ גְּלִינוּ מֵאַרְצֵנוּ", וְיִמָּה שְׂדוּמָה לָזֶה. וּבְהַעֲרַת בְּנֵי אָדָם וְהַנְּעִתָם אֶל חֶבֶת הַמְּקוֹם הַקְּדוֹשׁ הַהוּא יֵשׁ שֶׁכֶר, וְחֻזֵק הַעֲנִין הַמִּיחָל, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר: "אֶתְּהַ תִּקְוֶם תִּרְחַם צִיּוֹן כִּי עַתָּה לְחַנְּנָה כִּי פִּי מוֹעֵד, כִּי רָצוּ עֲבָדֶיךָ אֶת אֲבִנֶיהָ וְאֶת עֶפְרָה יְחַנְּנוּ". רָצוֹנוֹ לומר שֶׁיְרוּשָׁלַיִם אֶמְנָם תִּבְנֶה כְּאֶשֶׁר יִכְסְפוּ יִשְׂרָאֵל אֶלֶּיָּה תְּכַלִּית הַכֶּסֶף עַד שֶׁיַּחֲנוּ אֲבִנֶיהָ וְעֶפְרָה.

כח **אמר הכוזרי**: אם כך הוא - הרי מניעתך חטא, ועזרתך מצוה. יעזרה ה', ויהיה לך מגן ושומר, וינהגה בְּרָצוֹן בְּחֶסֶדוֹ, וְשָׁלוֹם.

מעבדות הרבים - השתעבדות לבני אדם. **מבקש רצונם** - לעשות את רצונם, ולמצוא חן בעיניהם. **יודע ה' כוונתך** - ודי בכוונה ואין צורך שתעלה בפועל לארץ. **תוחלתו** - רצונו. **מביא השכר הגלוי וכו'** - האדם זוכה בשכר לפי מעשיו. **הערת** - התעוררות.

אורות התשובה

זו כְּמָה אֲנִי נִלְחָם מִלְחָמָה פְּנִימִית וְרוּחַ חֲזָקָה דוֹחֶפֶת אוֹתִי לְדַבֵּר עַל דְּבַר הַתְּשׁוּבָה, וְכָל רַעֲיוֹנֹתַי רַק בָּהֶם מְרַכְּזִים. הַתְּשׁוּבָה הִיא תּוֹפְסֶת אֶת הַחֶלֶק הַיּוֹתֵר גָּדוֹל בַּתּוֹרָה וּבַחַיִּים, עֲלֶיהָ בְּנוִיּוֹת כָּל הַתְּקוּוֹת הָאִישִׁיּוֹת וְהַצְּבוּרִיּוֹת, הִיא מְצוֹת ד' שֶׁהִיא מְצַד אֶחָד קָלָה, שֶׁהִיא הִרְהוּר תְּשׁוּבָה הוּא כְּבָר תְּשׁוּבָה, וּמְצַד אֶחָד הִרֵי הִיא קִשְׁיָה, שֶׁלֹּא יִצְאָה עֲדוֹן אֶל הַפְּעַל בְּמִלּוּאָה בְּעוֹלָם וּבְחַיִּים.

הַנְּנִי מוֹצֵא אֶת עֲצָמֵי נוֹטָה לְחֶשֶׁב וּלְדַבֵּר תְּמִיד רַק עַל אוֹדוּתָהּ. הִרְבָּה פְּתוּבָה בַּתּוֹרָה, בְּנִבְיָאִים וּבְדַבְרֵי חֲכָמִים עַל אוֹדוּתָהּ, וּלְדוֹרְנוּ עֲדוֹן הַדְּבָרִים סְתוּמִים וְצָרִיכִים בְּרוּר. הַסְּפָרוֹת, הַמְּשׁוֹטְטוֹת בְּכָל הָאִישׁוֹת שֶׁיֵּשׁ שָׁם שִׁירָה וְחַיִּים, לֹא חֲדָרָה כָּלֵל לְתוֹךְ אוֹצֵר הַחַיִּים הַנִּפְלָא הַזֶּה, אוֹצֵר הַתְּשׁוּבָה. בְּאֵמֶת, לֹא הִתְחִילָה כָּלֵל לְהִתְעַנֵּן בּוֹ, לְדַעַת אֶת תְּכוּנָתוֹ וְעֶרְפוֹ, אֶפְלוּ מְצַדוֹ הַפִּיּוּטִי, שֶׁהוּא מְלַבֵּב לְאִין חֶקֶר, וְקָל וְחָמֹר שֶׁלֹּא נִקְפָּה אֶצְבַּע עֲדוֹן עַל דְּבַר צִדוֹ הַמְּעֻשִׁי, בְּיַחֲד בְּמָה שֶׁנּוֹגַע לְמַצְבֵּי הַחַיִּים הַחֲדָשִׁים שֶׁלָּנוּ.

אֲנִכִּי הַנְּנִי נִדְחָף מֵעֲצָמוֹתַי הַפְּנִימִית לְדַבֵּר עַל דְּבַר הַתְּשׁוּבָה. וְהַנְּנִי נִסְלָד בְּעֲצָמֵי מִפְחָשְׁבָתִי, הִרְאוּ אֲנִכִּי לְדַבֵּר עַל דְּבַר הַתְּשׁוּבָה? פְּתוּבוּ עַל דְּבַר הַתְּשׁוּבָה גְּדוֹלֵי הַדּוֹרוֹת שֶׁעָבְרוּ, הַנִּבְיָאִים וְהַחֲכָמִים הַיּוֹתֵר טְהוֹרִים, הַחֲסִידִים הַיּוֹתֵר גְּדוֹלִים, וְאִיךְ אוֹכַל אֲנִכִּי לְהִתְיַצֵּב בְּקִהְלָם? אֲבָל לֹא תוֹכַל כָּל חֶלְשָׁה בְּעוֹלָם לְפָטְרָנִי מִתְּבִיעֵתִי הַפְּנִימִית, מְכַרְח אֲנִי לְדַבֵּר עַל דְּבַר הַתְּשׁוּבָה, וְדוֹקָא בְּצִדָּה הַסְּפָרוֹתִי וְהַמְּעֻשִׁי, לְהַבְנִת הַתְּכוּן שֶׁלָּהּ בְּדוֹרְנוּ, וְלְהַגְשָׁמָתָהּ בְּחַיִּים, בְּחַיִּי הַפְּרָט וּבְחַיִּי הַכָּלָל.

מבוא

בשנת תרע"א, פונה הרב קוק לרב חרל"פ, תלמידו המובהק, ומשתף אותו בהתלבטות בנוגע לכתיבת ספר העוסק בתשובה. הרב קוק מתאר בפניו את השקפת עולמו על מושג ה'תשובה', ומנסח את רעיונות היסוד שצריכים לבוא לידי ביטוי בספר. אלו הנקודות העיקריות שמציין הרב קוק, בתוספת ביאור קצר (מתוך אגרת שע"ח, אגרות הראי"ה חלק ב).

א. **"ביסוד הכל צריכה לבא ההסברה הכללית של בטחון התשובה, ועוצם השלוה, ושמתח-עז, שצריכה להיות מתלבשת הנפש של כל איש אשר אור התשובה מאיר בנשמתו"** - קודם כל, צריך להסביר את ההשלכות החיוביות של התשובה על נפש האדם: היא מעניקה לו ביטחון שאפשר לתקן, מחזקת את האישיות בפני הייאוש שעלול לכרסם בה, וממלאת את האדם בשמחת חיים בפני העצבות שעלולה להשתלט עליו.

ב. **"ולכוין עם זה לבאר, איך שמחת-אמת זאת, ונועם זיו קודש זה איננו מפר יראה, חלילה, ואיננו מגרע כחוט השערה מכל ההתעוררות הנפשית, הנקנית בנפש מכל מיני ציורים של יראה תתאה. אדרבא, עוד הוא מרבה את הכח התמציתי של הזהירות והזריזות הנשמית"** - אין סתירה בין שמחה ונעימות לבין יראת שמים. השמחה איננה קשורה בהכרח לפריקת עול, ויראת שמים איננה קשורה בהכרח לעצבות וחוסר בטחון עצמי. יתירה מזאת - דווקא אישיות חזקה ומלאת חיים, מסוגלת להגיע לרמה גבוהה יותר של דקדוק במצוות, מאשר נפש חלושה ומפוזרת שעובדת את ה' מתוך יראת העונש.

ג. **"הבטחון הולך ומתגבר, והשמחה והצהלה וזיו-עדנים הולך ומתרבה, עד שהנשמה מתחילה להרגיש בהרגשה זכה פנימית ועדינה, איך כל הזדונות, לכל מדרגותיהם, וק"ו השגגות לכל מיניהן, מתהפכים לזכויות גמורות, ורכוש גדול ועושר רב מתגלה מחוץ אוצרות חושך"** - כאשר התשובה מחזקת את האמונה של האדם בעצמו, ואת הביטחון ברצון הטוב שלו - היא יכולה בדיעבד, להפיק רווחים מהטא שכבר נעשה, במקום להתעלם ממנו. היא מבררת את התהליך הנפשי שסלל את הדרך לחטא, ומוציאת בתוכו כוחות חיים חיוביים, ששימשו להשגת הנאה מגונה וסיפוק מידי. גם התאוה שסחפה את האדם, חשפה בפניו את עוצמות החיים הטמונים בו. את כל אלו מגייס האדם כעת לעבודת ה', והופך אותה לאמיצה ואינה יותר.

ד. **"מהלך הסיבוב של כל דבר חטא ועון מתחיל - ע"י התעלות הרצון לטוב ולקודש ד' - ללכת באורח חיים, המסבב ברכה ושמחת עולמים, בכל היצור כולו"** - החטא פוגע לא רק באדם עצמו, אלא גם בעולם כולו, ובכוחה של התשובה לתקן את כל הפגמים הללו. התשובה מטפלת בכוח הרצון של האדם, ומסיטה אותו בחזרה לדרך הישר. השינוי שמתחולל במעגל המצומצם של האדם באמצעות התשובה, מכה גלים גם במעגל הרחב של העולם. הרצון המתוקן של האדם מפסיק את הקלקול שגרם החטא בעולם עד עתה, ובמקומו הוא גורם להשפעה חיובית, המתרחשת בדרך כלל בשל קיום מצווה.

ה. **"ואם יבא אדם לחדש דברים עליונים בעסקי התשובה בזמן הזה, ואל דברת קץ המגולה ואור הישועה הזרוחה לאי ביט, לא יוכל לכוין שום דבר לאמתתה של תורת אמת. כי זמן מאיר בתוכנו... וכל חולשת נפש, פחדנות, רפיון-רוח ומוגת-לבב, כליל יחלוף. ורוח מועדו, ממלא חיי ישע וענג ד', בגודל לבב ורוחב דעה והגיון עז, יקח את מקומו"** - בכל תקופה היסטורית, ישנן נפשות מזון מיוחד. כדי לתת הדרכה נכונה בעבודת ה', חייבת להיות התאמה לאופי הרוחני של הדור. תקופת הגלות התאפיינה בכפיפות קומה וחולשה, ואז היה מקום לעבודת ה' שנובעת בעיקר מיראה, שמכניעה את הנפש ומדכאת את האישיות. לעומתה, תקופת הגאולה מתאפיינת בגבורה וחירות שמרחיבים את כוחות החיים. הנפש של הדור הזה, זקוקה לעבודת ה' שנובעת בעיקר מאהבה, שמעצימה את הנפש, ומאפשרת לאישיות להתבטא במלוא כוחה.

הספר 'אורות התשובה' הוא מורה הדרך הרוחני של האדם החי בדור הגאולה. התפיסה שניסח הרב קוק בתמצית עוד לפני כתיבת הספר, באה לידי ביטוי בשלל הנושאים המופיעים בו. הוא מקנה לנו את הכלים ואת היכולת לעבוד את ה' מתוך הזדהות וחפיץ לב, ומעניק טיפול יסודי לעולם הנפש, ביחד עם התנדוּת והטלטלות שמלוות אותו במשך החיים.

ביאורים

'התשובה הטבעית', מתחילה מוודאות פנימית ש'משהו לא בסדר', בלי שאף אחד גילה לנו. התחושה הזו מוכרת לנו בעוצמות שונות, משני תחומים: א. בריאות: כשהגוף מזהה בעיה, הוא מאותת לנו דרך כאב חד או תחושת אי נוחות ממשית. ב. מצפון: מחשבה או מעשה לא ראויים, גורמים לנו צביטה בחדרי הלב. התשובה הטבעית מתייחסת לשני התחומים הללו, ובכך מתגלה לנו חידוש בכל אחד מהם.

א) 'תשובה טבעית גופנית': בניגוד למלאכים שעובדים את ה' בעולם נבדל, המטרה שלנו היא לעבוד את ה' בעולם גשמי. הנשמה ממלאת את התפקיד שלה בשיתוף פעולה מלא עם כוחות הגוף. מחלות וחולשה גופנית פוגמים באיכות החיים הרוחנית של האדם, ולכן גם פגיעה בגוף היא חטא, ולא רק פגיעה בנשמה. הרצון הטבעי 'להיות בריא', שמתחזק בעקבות כאב או סבל מתמשך, מסמן את הקומה הבסיסית ביותר של התשובה שדורשת מהגוף לחזור לאיזון.

ב) 'תשובה טבעית נפשית': לפני שה' מדבר איתנו דרך התורה, הוא מדבר איתנו דרך החיים. הוא יצר לנו נפש כזו, שהיא לא רק מקור אנרגיה עבור הגוף, אלא גם מצפן רוחני. הנפש מקפלת בתוכה עולם ערכים שלם ומסודר, בהתאמה מופלאה לרוח התורה ומצוותיה, והיא לא עוברת בשתיקה על סטייה מן הדרך. ייסורי המצפון מטלטלים את האדם, וקוראים לו לעצב מחדש את דפוסי ההתנהגות שלו.

בין שתי התחושות, הגופנית והנפשית, יש גם כמה הבדלים: הרגישות הגופנית היא חדה וברורה, וגם משותפת לכל בני האדם. לעומתה, הרגישות הנפשית היא עמומה ולא יציבה, וגם שונה מאדם לאדם בהתאם לרמתו המוסרית. להבדלים הללו יש השלכות גם לענין התשובה: הרגישות הנפשית היא אמנם עמוקה ומייסרת יותר מאשר הגופנית, אבל גם קשה יותר לסמוך עליה. כאב גופני מאשר לאדם שהוא חולה גם אם הרופא יטען בלהט שהוא בריא; ואילו ייסורי מצפון משקפים את עולם המושגים של האדם, שהוא חלקי, יחסי ולא מדויק.

הרחבות

שמירת הגוף

תשובה טבעית גופנית. הרב קוק פותח את מושג התשובה בהתייחסות לשמירת הגוף. גם בדברי הרמב"ם מצאנו את חשיבות השמירה על בריאות הגוף - "הואיל והיות הגוף בריא ושלם, מדרכי השם הוא, שהרי אי אפשר שייבין או ידע דבר מידיעת הבורא והוא חולה. לפיכך צריך להרחיק אדם עצמו מדברים המאבדים את הגוף, ולהנהיג עצמו בדברים המכריין המאבדים את הגוף והמחלימים" [הלכות דעות ד, א]. הרמב"ם מדבר על חשיבות הגוף בתור כלי לשכל, הרב קוק מדגיש גם את המעלה המיוחדת לגוף בפני עצמו בעבודת ה'.

גבורה גופנית - כלי לעבודת ה'

באורות מרחיב הרב קוק את דבריו על התשובה הגופנית - "גדולה היא תביעתנו הגופנית, גוף בריא אנו צריכים, התעסקנו הרבה בנפשיות, שכחנו את קדושת הגוף, זנחנו את הבריאות והגבורה הגופנית, שכחנו שיש לנו בשר קודש, לא פחות ממה שיש לנו רוח הקודש" [אורות התחיה לג]. ומרחיב עוד ואומר שהגבורה הגופנית שהצעירים מסגלים לעצמם נותנת כוח ומחיה את הצדיקים העוסקים בתורה [שם לד].

החטא ממית

המדיצינה עוסקת בזה. הרמב"ן אומר שבמצב מתוקן אדם חולה אינו הולך לרופא, אלא עושה תשובה. החולי מגיע בעקבות עברה, ולכן על האדם לתקן את השורש הרקוב ולשוב מחטאו. הרופא יודע לרפא רק את התסמינים [רמב"ן ויקרא כו, יא]. אולם בעל התורה תמימה אומר שהרמב"ן הוא דעת יחיד בזה, וודאי שצריך ללכת לרופא בשעת חולי [דברים כב, ב]. מכל מקום, הרמב"ן דיבר רק בדור שכל ישראל שלמים (מפורש בדבריו) ובאדם צדיק [אבני נזר חושן משפט קצג]. החיד"א מכריע שחולה חייב ללכת לרופא, וכמוכן ירבה בתפילה ובתחנונים לקב"ה [ברכי יוסף, יורה דעה שלו, ב].

שאלות לדיון

- א. מדוע בחר הרב קוק תחילה, לדבר דווקא על תשובה גופנית?
- ב. הרב קוק כותב שהאדם בהנהגתו הרעה אשם בכל לדולל החיים שבה לו. מה המשמעות שיש ללמוד מכך?

לעילוי נשמת נפתלי בן ר' מרדכי ז"ל

לימוד יומי
תורת התשובה

פרק א

תשובה טבעית, אמונית, שכלית.

מערכות התשובה

את התשובה אנו מוצאים בפשט מערכות: א) תשובה טבעית, ב) תשובה אמונית, ג) תשובה שכלית.

בתשובה הטבעית יש שני חלקים: תשובה טבעית גופנית* ותשובה טבעית נפשית.

התשובה הגופנית

הגופנית סובבת את כל העבודות נגד חקי הטבע, המוסר והתורה, המקשרים עם חקי הטבע, פסוף כל הנהגה רעה הוא להביא מחלות ומכאובים, והרבה סובל מזה האדם הפרטי והכללי. ואחרי הברור שמתברר אצלו הדבר, שהוא בעצמו בהנהגתו הרעה אשם הוא בכל אותו דלדול החיים שבה לו, הרי הוא שם לב לתקן את המצב. לשוב לחקי החיים, לשמור את חקי הטבע, המוסר והתורה, למען ישוב וישיבו אליו החיים בכל רענונותם. המדיצינה עוסקת בזה* אמנם הרבה, אבל לא נשתכללה כפי הנראה עד לגמרי עבודה גדולה זו, ולא נמצא עדיו הפתרון הנכון לכל שאלות התשובה הגופנית. עד כפה שיש בגבולות החיים להחזיר לאדם את כל האבוד ממונו מצד החטאים מהרסי הגוף וכחותיו. וכפי הנראה מקצוע של תשובה זו תלוי הוא, בקשר חזק, ביתר חלקי התשובה הרוחנית* - הטבעית, האמונית והשכלית.

התשובה הטבעית נפשית

יותר פנימית היא התשובה הטבעית הנפשית והרוחנית. הוא מה שקוראים "מוסר כליות". טבע הנפש האנושית הוא ללכת בדרך ישרה, וכשסר מן הדרך, פשנפל בחטא, אם נפשו עדיו לא נשחטה לגמרי, הרי החוש הזה של הישירות מדאיב את לבבו והוא מתמוגג מכאב, והוא מודרז לשוב לתקן את המעוות, עד אשר ירגיש כי נמחה חטאו. חלק זה של התשובה הוא מסבף הרבה מאד, תלוי הוא בתנאים רבים, פנימיים וחיצוניים, ויש בו כפה דרכי הטעה, שחובה היא להשמר מהם, אבל מפל מקום הוא אחד היסודות, שתכן התשובה נשען עליהם.

תשובה טבעית, אמונית, שכלית - שיבת האדם למצב מתוקן יותר (בגוף, בנפשו וברוח), יכולה לנבוע ממספר גורמים המעוררים את תשומת לבו של האדם לתשובה: טבעו, אמונתו, או שכלו. תשובה טבעית גופנית - טבע הגוף (חולי, כאב, חוסר נוחות) מעורר את תשומת הלב לתשובה. מקשרים - קשרים. האדם הפרטי והכללי - האדם עצמו או הציבור. המדיצינה - הרפואה. מקצוע של תשובה זו תלוי הוא... ביתר חלקי התשובה הרוחנית - הבראת הגוף תלויה בבריאות הרוח. מוסר כליות - ייסורי מצפון. מדאיב - מצער. מכאב - מצער (רוחני). פנימיים וחיצוניים - בפנימיות הנפש, ובצדדים חיצוניים יותר באדם עצמו או בגורמים אחרים. דרכי הטעה - מצבים שבהם הרגש המוסרי עלול להטעות.

פרק א ז' תמוז

